

DA LI JE MRŽNJA KARAKTERNA OSOBINA NARODA U BIH

Dragutin GLIGORIĆ

*„Možda je vaša najveća nesreća baš u
tome što i ne slutite koliko mržnje ima u
vašim ljubavima i zanosima, tradicijama i
pobožnostima.“*

(Ivo Andrić, Pismo iz 1920. godine)

Još u Pismu iz 1920. godine,¹ navodeći riječi svog sarajevskog prijatelja Maksa Levenfelda, Andrić jasno objelodanjuje mišljenje da je Bosna zemlja mržnje i straha, kao i potrebu da se ta mržnja tretira kao zarazna bolest endemskog karaktera, i da se detaljno i pomno izuči, i analizira, kako bi bila savladana, prije nego se fatalno ostvari kao rezultat nagona za uništenjem i samouništenjem. Ali tim niko neće da se bavi, ili ne zna, navodi Andrić Levenfeldove ocjene, „jer fatalna karakteristika te mržnje i jeste u tome što bosanski čovjek nije svjestan mržnje koja živi u njemu, što zazire od njenog analiziranja, i - mrzi svakog ko pokuša da to učini!“

Možemo li se sada suočiti s tim zahtjevom, koji je danas neuporedivo aktuelniji nego što je bilo 1920. godine, kada je tek stvarana nova država Južnih Slovena ili kada je Pismo objavljeno, a stvarana nova Jugoslavija?

Mržnja koja se u Bosni i Hercegovini ispoljila na najužasniji način kada je nestajala Jugoslavija, potvrđuje u cijelosti Andrićev tekst, sve opasnosti koje ovaj uništavajući nagon nosi u sebi i posebno aktuelizuje potrebu za izučavanjem i detaljnim analiziranjem ove karakterne osobine

¹ Ivo Andrić, Pismo iz 1920. godine, Sabrana djela, knj. IX, Beograd, 1967.

naroda Bosne i Hercegovine koju je nakon svih dešavanja od početka posljednje decenije prošlog vijeka nemoguće sporiti. I Andrićev Levenfeld je znao da se ona prikriva istom frazom koje su danas glasne i sve glasnije. „Štampaće se i govoriće se svuda i svakom prilikom: 'Brat je mio koje vjere bio', ili 'Ne pita se ko se kako krsti, neg čija mu krvca grije prsi', 'Tuđe poštuj a svojim se diči', 'Integralno narodno jedinstvo ne poznaje vjerskih ni plemenskih razlika'. Ali oduvjek je u bosanskim građanskim krugovima bilo dosta lažne građanske učtivosti, mudrog varanja sebe i drugih zvučnim rečima i praznom ceremonijalom.²

Aktuelna prikrivanja mržnje

To isto se dešava i danas. Svjedoci smo istih ili sličnih maksima o suživotu, međusobnom poštovanju, multietičnosti. Politika je posebno ispunjena ovom frazeologijom, koja, makar bila inicirana i dobrim namjerama, ništa suštinski ne rješava, osim što manje ili više uspješno prikriva mržnju kao bitnu karakteristiku odnosa među narodima Bosne i Hercegovine, ili njihovu bitnu karakternu osobinu. Ali politički argumenti vrlo često nisu i naučni i nauka ovom fenomenu ne može pristupiti toliko površno kako to čini politika, koja je najčešće rukovođena trenutnim potrebama. A svako ignorisanje ili negiranje postojanja mržnje kao bitne osobine bosanskohercegovačkih naroda, ili, tačnije, naroda koji nastanjuju Bosnu i Hercegovinu, ili neki drugi oblik njenog prikrivanja, nikako ne doprinose njenom prevladavanju ili ukidanju, nego, naprotiv, ovu društvenu zarazu, koja se u Andrićevom Pismu upoređuje sa leprom, štiti i čini opasnijom i pogubnijom. Zar njena masovna užasavajuća ispoljavanja u dva svjetska rata i u posljednjem građanskom nisu dovoljan dokaz njenog postojanja i nesagledivih opasnosti?

Bosanski čovjek po Andrićevom junaku, dakle, mrzi svakoga ko pokuša da ukaže na postojeću mržnju, on se instinktivno brani od spoznaje ovog zla. Na taj način, u stvari, brani se u njemu pritajena mržnja. Ona bi da ostane neprepoznata, nedodirljiva.

Simbolično noćno otkucavanje satova sa sarajevske pravoslavne crkve, katedrale i sahat-kula u različito vrijeme, koje je Andrić u Pismu zabilježio, i danas se čuje u svim krajevima Bosne i Hercegovine. Jer ova osobina nije karakteristika samo jednog naroda, niti samo pojedinca. Očito, svi satovi zvone u pogrešno vrijeme, u svakom slučaju, u različito.

² Isto

Na ovakav zaključak nas, svakako, ne obavezuje književnik ni njegova pripovijetka, koja je, i pored nesumnjive autobiografske autentičnosti i uvjerljivosti, ipak umjetničko, književno djelo. Andrić, uostalom, i nije eksplicitno izrazio svoj stav, čak je iz teksta vidljiva njegova uzdržanost i nelagodnost kojom je na željezničkoj stanici slušao Levenfeldove razloge zbog kojih napušta grad svog rođenja i mladosti i „zemlju mržnje i straha". Ali na to nas obavezuje surovo historijsko iskustvo koje je ove razloge nesumnjivo potvrdilo i učinilo aktuelnim možda više nego ikada ranije. Uostalom, bez obzira na nedovoljno jasno izražen piščev stav, Andrić je svoja sarajevska sjećanja na Maksa Levenfelda pedantno zapisao i objavio u cijelosti njegovo pismo iz 1920. godine. Nesumnjivo, imao je u vidu čitaoca, kojem se, evo, obratio.

Endemski i zarazni karakter

Te, 1920. Levenfeld je prodao svoju kuću pored Miljacke i krenuo i bijeli svijet sa starim latinskim pravilom *Non est salus nisi in fuga* (Samo u bjekstvu je spas). A koliko je ljudi potražilo spas bjekstvom iz bosanskohercegovačke stvarnosti devedesetih godina prošlog vijeka i početkom ovog? Koliko ih je prodalo svoje krovove nad glavom pored Miljacke, Bosne, Neretve, Vrbasa...? Staro latinsko pravilo, kojim se poslužio Andrićev junak da opravda svoj postupak postalo je za mnoge u Bosni i Hercegovini pravilo za opstanak.

Na izvjesna objašnjenja ove situacije upućuje nas i nauka o nesvjesnom, psihoanaliza Sigmunda Frojda (1856 - 1939), prema kojoj su sadašnja neracionalna ponašanja pojedinaca uslovljena ili, bolje je reći, izazvana nekim naizgled zaboravljenim traumatičnim događajima, dakle, u pitanju je nesvjesna psihička uslovljenost. I premda su ovi metodi korišćeni uglavnom u posmatranju ponašanja pojedinca, a tek povremeno prenošeni na čitave grupe, moramo imati u vidu činjenicu da je mržnja o kojoj je riječ, mržnja jedne grupe prema drugoj i trećoj i obratno, prije svega, kako je na to Andrićev junak i ukazao, endemskog i zaraznog karaktera. Ona je tipična za jedno područje, u ovom slučaju za Bosnu i Hercegovinu, i vrlo je prenosiva sa pojedinca na čitavu grupu, ali i sa grupe na pojedinačne slučajeve. Upravo zbog toga postaje sasvim nebitan razlog, odnosno, povod i mjesto početka inicijalnog ekscesa, on uvijek nailazi na spreman odgovor. Jedan naš savremeni pisac, baveći se upravo ovim odnosima u posljednjem

međunacionalnom konfliktu, nedvosmisleno je izrazio ovu uzajamnost: „Premda ljubav rijetko, mržnja gotovo uvijek biva uzvrćena”.³

Brojni su primjeri vrlo prijateljskih odnosa pojedinaca iz ovdašnjih zaraćenih grupa, koji su neposredno učestvovali u konfliktu, kada su se našli u novim sredinama, najčešće u drugim, dalekim zemljama. Njihova bolest je očito endemska, podstaknuta zaraženom sredinom. Ona je psihički pripremljeni odgovor na verbalni ili stvarni eksces, kakvih je bilo u našem konfliktu bezbroj. A koliko se naizgled zaboravljenih traumatičnih situacija desilo svim narodima, ili pripadnicima svih naroda u „zemlji mržnje i straha” i koliko je trauma, koliko užasa i strahova pohranjeno u njihovoj historijskoj podsvjesnoj memoriji? Ako se sve to ima u vidu, nemoguće je ne vidjeti pojavu o kojoj svjedoči junak Andrićeve pripovijesti, ne shvatiti njenu fatalnu opasnost i potrebu da se detaljno i otvoreno sagleda i na taj način doprinese njenom prevladavanju.

Religija i nacija

Specifičnost bosanskohercegovačke situacije čini i religijska podijeljenost. Tačno podijeljena po nacionalnim korpusima religija je postala osnovna nacionalna odrednica. I nije čudo što je taj osjećaj opakih nacionalnih različitosti junak Andrićeve priče čuo u noćnim zvucima sarajevskih bogomolja.

Kako su u Bosni i Hercegovini pravoslavne vjeroispovijesti Srbi, rimokatoličke Hrvati, a islamske Bošnjaci, jasno je da se vjera i nacija poistovjećuju. U svakodnevnom žargonu izrazi koji označavaju naciju upotrebljavaju se kao sinonimi za religijsku pripadnost. I to nije samo slučaj, nego gotovo pravilo, od kojeg su izuzeci vrlo, vrlo rijetki, ili ih i nema. Postojanje izvjesnog broja ateista bitno ne ublažava vjersko-nacionalnu identifikaciju.

I premda je ljubav jedan od osnovnih principa svih vjerskih učenja, nacionalna mržnja ne zaobilazi ni vjerska osjećanja. Ona je imanentna osjećanjima nacionalne pripadnosti, a nacionalna pripadnost identična je sa religijskom. Isključivost koja postoji između Srba, Hrvata i Bošnjaka ista je kao i ona koja je u odnosima pravoslavnih, katolika i muslimana. Ateisti su takođe izloženi mržnji vjerujućih svih konfesija, a, uz to, figuriraju i kao ostatak prevaziđenog političkog, uglavnom ateističkog sistema.

³ Pavle Stanišić, *Vjekovo, grad u Dardaniji*-predgovor, Doboj 1997.

„Oni koji vjeruju i vole", piše u Pismu Levenfeld, „smrtno mrze one koji ne vjeruju ili one koji drugačije vjeruju i drugo vole. I, na žalost, često se glavni deo njihove vjere i njihove ljubavi troši u toj mržnji."⁴

Ova stanovišta nedvosmisleno potvrđuju događaji iz posljednjeg međunacionalnog konflikta u Bosni i Hercegovini, koji je gotovo bio i međukonfesionalni. Vjerske institucije i ličnosti bile su vrlo angažovani akteri ovih događaja, a prva teška razaranja zadesila su upravo vjerske objekte - crkve i džamije.

Gotovo sve se to moglo i naslutiti iz onoga što je Maks Levenfeld vidio još 1920. godine, tvrdeći da najviše zlih i mračnih lica može sresti oko bogomolja, manastira i tekija.

Tradicija i mržnja

Uzvodno od mosta sa obje strane Drine postoje velika udubljenja u kamenu, tragovi ogromnih konjskih kopita. Za srpsku djecu, koja se tu igraju loveći sitnu ribu, to su otisci Šarca, konja Marka Kraljevića, koji je bježeći iz tamnice, tu preskočio rijeku. Za tursku djecu tu su otisnuta kopita krilate bedevije Đerzelez Alije, koji je prezirao skele i skeladžije i kao potočiće preskakao rijeke.

„Oni se o tome i ne prepiru", piše Andrić, „toliko su i jedni i drugi ubijedeni u tačnost svog vjerovanja. I nema primjera da je ikad iko uspio da koga razuvjeri ili da je ko promijenio svoje mišljenje."⁵

Iz ove jednostavne i vrlo simbolične priče jasno je da su podjela ovih naroda prvenstveno u tradicijama, bez obzira koliko su one zasnovane na fikcijama, iluzijama, nemogućim situacijama, plodovima narodne mašte. A spora oko toga šta je u toj tradiciji - nema. Ona se prihvata onakva kakva su je vjetrovi prošlosti nanijeli u žižu svijesti naroda.

Dakle, često su tradicionalne razlike nerealne, fiktivne, ali zaslužuju da se upravo takve zabilježe. Jer, takve neće doprinijeti savremenim podjelama, čak suprotno, svjedočiće o mnogim iluzornim razlikama, ali će istovremeno obogatiti riznicu bosanskohercegovačke kulture i maštovitosti.

Međutim, u toj tradiciji i u istom dijelu je i istorijski pouzdana, u narodu vrlo ozloglašena, stravična kategorija - danak u krvi, na osnovu koje će Turci odvesti na konju u sepetu desetogodišnjeg dječaka iz visokog sela Sokolovića, koji će, sticajem okolnosti i svojih sposobnosti, postati čuveni

⁴ Ivo Andrić, *Pismo iz 1920. godine*, ibid.

⁵ Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Sabrana djela, knj. I, Beograd, 1967, str. 14.

turski vezir Mehmed-paša Sokolović, iz čije će se podsvijesti i podsvjesno upamćenog bola podići ćuprija na Drini.

Bezbroj je drugih sličnih i još traumatičnijih i upečatljivijih detalja koji čine sadržaj bogatog istorijskog pamćenja i podsvjesnog čuvanja u različitim tradicijama ovih naroda. Ukoliko im se dodaju i mnogi drugi sadržaji iz ranije, a i kasnije istorije, nemoguće je prenebreći postojanje razlika, njihovu očitost i mnoštvo. One, a ne njihov opis i konstatovanje njihovo, dijele Bosnu. Mnogo ih je vrlo traumatičnih i dovoljne su ne samo međunacionalno nepovjerenje, nego i za velike slojevite naslage mržnje, koja objektivno postoji, bez obzira konstatovali je ili ne.

Istinski praktično, ali i istorijski značajno i naučno neophodno, rješenje je shvatiti i prihvatiti Bosnu onakvu kakva i jeste ova „zemlja mržnje i straha“. Tradicije svih njenih naroda, bez obzira koliko bile traumatične, opasno je, nepotrebno i nerealno aktuelizovati, kakvih je slučajeva u posljednjem konfliktu bilo u svim nacionalnim korpusima i više su održavale patološko stanje povrijeđene svijesti, oživljenu mržnju u aktuelnom stanju, nego aktuelnu potrebu i istorijsku realnost. Sve te razlike i bolna istorijska iskustva treba sagledavati kao dio bogate istorijske tradicije, dati im kulturne, a nikako realne, aktuelne dimenzije. Tradicije i kultura biće bogatije, bilo pozitivnim, bilo negativnim sadržajima, a stvarnost manje opterećena iracionalnim povodima. Pa i Andrićev vrlo skeptički Levenfeld nije previdio pobjedu ljepše budućnosti Bosne, zemlje ispunjene bujicama mržnje i gnjeva. „A kad te bujice splasnu i nestanu, ostaje mjesto za slobodu, za stvaranje boljeg života. Savremenici vide mnogo bolje mržnju i gnev, jer pate od njih, ali potomstvo će videti samo plodove snage i pokreta.“⁶

⁶ Ivo Andrić, *Pismo iz 1920. godine*, ibid.